

ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ Η ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Η οικολογία θεωρείται σχετικά πρόσφατος επιστημονικός κλάδος, διαμορφωμένος εννοιολογικά μετά τον 19ο αιώνα, με αντικείμενο τη διερεύνηση των σχέσεων αλληλεξάρτησης των ζώντων όντων προς το φυσικό τους περιβάλλον, τόσο από βιολογική άποψη αρχικά, όσο και από κοινωνική, οικονομική, πολιτιστική σκοπιά αργότερα.

Σχετικά με την ορολογία που χρησιμοποιείται, θεωρούμε απαραίτητες μερικές επεξηγήσεις: **Βιόσφαιρα**: είναι η λεπτή μεμβράνη που περιβάλλει τον πλανήτη Γη. Αποτελείται από στεριά, ύδατα και αέρα και προσφέρει τις αναγκαίες και ικανές συνθήκες για τη διατήρηση της ζωής. Χαρακτηριστικό της βιόσφαιρας είναι το εκπληκτικά μικρό μέγεθος της συγκριτικά με το συνολικό όγκο του πλανήτη Γη. Όρια της βιόσφαιρας θεωρούνται προς τα κάτω μεν το βαθύτερο σημείο στο οποίο μπορεί να γίνει εκμετάλλευση ορυχείων, προς τα επάνω δε το ανώτερο σημείο της στρατόσφαιρας όπου ένα αεροπλάνο μπορεί να παραμείνει «αεροφερόμενο».

Αυτό το λεπτό «δέρμα» της γης περιέχει όλες τις πηγές τροφής και ενέργειας που υπάρχουν στον πλανήτη και είναι απαραίτητες για τη διατήρηση της ζωής και φυσικά και του ίδιου του ανθρώπου.

Η διατήρηση της βιόσφαιρας στηρίζεται σε λεπτές ισορροπίες, η διαταραχή των οποίων μόνο μέχρι ενός σημείου μπορεί να αποκατασταθεί φυσιολογικά. Η εντατική εκμετάλλευση των πηγών πρώτων υλών, η συσσώρευση των απορριμμάτων και αποβλήτων, η ρύπανση του περιβάλλοντος δημιουργούν, στην εποχή μας, ασφυκτικές συνθήκες, επικίνδυνες για τον πλανήτη.

Επιμέρους κλάδοι της οικολογίας:

Ανθρωποοικολογία, που ερευνά τις σχέσεις ανάμεσα στον άνθρωπο και το περιβάλλον. **Βιοοικολογία**, που ερευνά τις σχέσεις ανάμεσα στα όντα, πλην του ανθρώπου, και το περιβάλλον.

Αυτοοικολογία, που μελετά ατομικούς οργανισμούς ή ομογενείς ομάδες.

Συνοικολογία, που μελετά ομάδες ετερογενών οργανισμών, και τέλος

Οικονομική του περιβάλλοντος, που θεωρεί την οικολογία αντικείμενο της οικονομικής ανάλυσης και ερευνά την επίδραση των ανθρώπινων δραστηριοτήτων παραγωγής, κατανάλωσης κλπ. στο περιβάλλον.

Σκοπός του κειμένου αυτού είναι να αποδείξει, μέσα στα επιτρεπόμενα όρια ενός άρθρου, ότι η οικολογία έχει βαθιές καταβολές, σχεδόν προδρομικές, στη ζωή των αρχαίων Ελλήνων, τόσο στη θεωρητική σκέψη τους, φιλοσοφική και οικονομική, όσο και στην καθημερινή πρακτική, στους θεσμούς, στην αγορά, στην πολιτική, την πολεοδομία και την κοινωνική συμπεριφορά, έως και τους κλασικούς χρόνους, κατάσταση που αλλάζει στην ελληνιστική περίοδο.

Ειρήνη Βαλλερά - Μαρία Κορμά

Αρχιτέκτονες

Ο άνθρωπος και το περιβάλλον. Η εξέλιξη της τεχνολογίας

Στην αυγή της ιστορίας του ο άνθρωπος θεωρούσε τον εαυτό του ως τμήμα του γύρω κόσμου, υποκειμένο άμεσα στις επιδράσεις φυσικών δυνάμεων, ανέμων, καταγίδων και άλλων, τις οποίες μάλιστα θεοποίησε, στην προσπάθειά του να τις εξευμενίσει ή να τις καθυποτάξει.

Οι διάφορες μυθολογίες μαρτυρούν την κατάσταση, που συμβολίζεται με τους πολέμους τεράτων, τιτάνων κλπ.

Στη μακριά και δύσκολη πορεία του ο άνθρωπος πέρασε από διάφορα στάδια, που σηματοδοτούν την εξέλιξη της τεχνολογίας στον πλανήτη Γη ως τις μέρες μας.

Αφετηρία αυτής της πορείας μπορεί να θεωρηθεί εκείνη τη μακρινή μέρα, κάπου μεταξύ

70.000 π.Χ. και 40.000 π.Χ., που ο άνθρωπος χοντρολάξευσε μια πέτρα, ένα «λίθο», για να του δώσει πιο πρόσφορο, πιο χρήσιμο σχήμα, ως εργαλείο κοπής ή ως φονικό όπλο.

Από τη στιγμή εκείνη άρχισε η αργή εξέλιξη, που οδήγησε τον άνθρωπο από τη συλλογή της τροφής και του κυνήγι στην καλλιέργεια της γης και την εκτροφή ζώων, στην εξημέρωση του σκύλου, του αλόγου, στην κε-

ραμική, την υφαντική, την οικοδομική και αργότερα τη μεταλλουργία.

Σ' αυτά τα πρώτα στάδια εξέλιξης ο βαθμός επέμβασης του ανθρώπου στο φυσικό περιβάλλον ήταν τόσοσός χρειάζονταν για την επιβίωσή του και όσοσ ο οικοσυστήμα μπορούσε να απορροφήσει και να αποκαταστήσει.

Υπήρχε γενικά μια ομοιομόρφη κατάσταση στο επίπεδο πολιτισμού των παλαιολιθικών οικισμών, ανεξάρτητα από τη γεωγραφική τους θέση, κατάσταση που άρχισε να ανατρέπεται στη νεολιθική εποχή και να διαφοροποιείται έντονα με συνεχώς επιταχυνόμενο ρυθμό από την εποχή των μετάλλων και μετά. Αν και ο σπόρος της επέμβασης του ανθρώπου στο φυσικό του περιβάλλον φυτεύτηκε στην πρώτη παλαιολιθική εποχή, η έντονη επίδραση άρχισε με την εποχή των μετάλλων, για να καταλήξει στη σημερινή, σχεδόν καταλυτική, επέμβαση του ανθρώπου στη βιόσφαιρα, επέμβαση που απειλεί την ίδια την ύπαρξη της ζωής στον πλανήτη Γη.

Η μεταλλουργία, που άρχισε πριν από 6.000 περίπου χρόνια στη γη, έφερε επαναστατικές αλλαγές τόσο στη ζωή του ανθρώπου, την υλική και κοινωνική, όσο και στη σχέση του με το περιβάλλον.

Η υλική ευημερία συνοδεύτηκε από κοινωνικές διαφοροποιήσεις στον καταμερισμό της εργασίας και της εξουσίας, ενώ η καταστροφική επέμβαση στο

περιβάλλον επιταχύνθηκε με την υλοτόμηση των δασών, για καυσόξυλα και για ναυπήγηση πλοίων, και με την εντατική χρήση των πρώτων υλών.

Χαρακτηριστική είναι η παρατήρηση του Ομήρου ότι ο «αιδερένιος πέλεκυς» υπήρξε σοβαρό μέσο καταστροφής για την εποχή του¹.

Η έντονη διαφοροποίηση των πολιτισμών, μετά την εποχή των μετάλλων, οδήγησε στις ξεχωριστές ιστορίες των λαών ή των εθνών.

Η οικολογία στη θεωρητική σκέψη των αρχαίων Ελλήνων

α. Η επίδραση της θρησκείας: ελληνική μυθολογία

Η εικόνα που προβάλλει στα μάτια μας από την ανάγνωση της ελληνικής μυθολογίας είναι μια φύση «πλήρης θεών», ένα παιχνίδι όπου οι θεοί, οι ημίθεοι και οι άνθρωποι είναι όλοι μέλη ενός συνόλου, το οποίο περιλαμβάνει ακόμη τη γη, τα δάση, τα ποτάμια, τα ζώα. Οι θεοί, ως μέρος της φύσης, δίνουν ιερό περιεχόμενο στην προστασία του περιβάλλοντος. Υπάρχουν θεοπισμένες απαγορεύσεις θήρας, αλιείας, κοπής δέντρων στους ιερούς χώρους. Υπάρχουν γιορτές της φύσης και των εποχών, που τονίζουν την παράδοση της προστασίας της φύσης από τους θεούς.

Υπάρχουν, ακόμη, μύθοι σχετικοί με την ανένα επιστροφή των φυσικών δυνάμεων, όπως οι μύθοι της Δήμητρας και Πε-

σεφόνης, του Διονύσου κ.ά. Γενικά η θεοποίηση της φύσης στη θρησκεία των αρχαίων Ελλήνων βοηθούσε σημαντικά στο σεβασμό και την προστασία του περιβάλλοντος και στη σωστή σχέση του ανθρώπου με το υπόλοιπο οικοσύστημα.

Αντίθετα, ο ιουδαϊσμός και ο χριστιανισμός, με την ανθρωποκεντρική τελεολογία τους, ώθησαν προς την υποτίμηση και υπερεκμετάλλευση της φύσης, αφού ο άνθρωπος, «η κορωνίδα της δημιουργίας», θεωρήθηκε ως κυρίαρχος του κόσμου.

β. Η «φύσις» στη φιλοσοφία των Ελλήνων

Είναι χαρακτηριστικό ότι όλοι ανεξαιρέτως οι Έλληνες φιλόσοφοι έχουν συγγράψει, ως βασικό έργο τους, βιβλίο «περί φύσεως», όπου είναι κοινή η αναγνώριση βασικών αρχών, όπως η «ενότητα» της φύσης, βασική αρχή της οικολογίας, η επίδρασή της στην ανθρώπινη συμπεριφορά, η παροχή της ως υποδείγματος μέτρου για την ανθρώπινη κοινωνία. Επιγραμματικά ο Χρυσίππος αναφέρει: «έν τε είναι θεών και νούν και είμαρμένην και Δία»². Η θέση αυτή είναι κοινή στους προσωκρατικούς, τόσο στωικούς έως και τους επικουρείους φιλοσόφους.

Ο Αναξίμανης τονίζει ότι «ό κόσμος εις έστιν» και ο Ηράκλειτος δηλώνει ότι «ένα πάντα είναι». Το ίδιο πρεσβεύουν και άλλοι πολλοί φιλόσοφοι³.

Ανεξάρτητα από το κυρίαρχο

στοιχείο που θεωρούν ως ουσία του κόσμου, όλοι συμφωνούν στην «ενότητα» αυτού του κόσμου, όπως και στη «λογική» του.

Ο Ηράκλειτος θεωρεί το φυσικό γενικό και λογικό, ο Θαλής τονίζει ότι «νοῦν τὸν κόσμου τὸν Θεόν, τὸ δὲ πᾶν ἔμψυχον ἅμα καὶ δαιμόνων πλήρες», ο δε Αναξαγόρας δηλώνει ότι «πάντα νοῦς διεκόμησε» και «πάντα νοῦς ἔγνω».

Χαρακτηριστικό είναι ακόμη ότι στα κείμενα των φιλοσόφων αυτών μπορούμε να βρούμε τις ρίζες των θεωριών της ανακύκλωσης και της εντροπίας, που τόσο συζητιούνται στις μέρες μας⁴.

Ο Ηράκλειτος επιγραμματικά αναφέρει ότι ο κόσμος «ἦν ἀεὶ καὶ ἔστι καὶ ἔσται».

Στα συγγράμματά του μπορούμε να ανιχνεύσουμε τη θεωρία της εντροπίας, σε φράσεις όπως «δὶς εἰς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἔμβαιης». Τη θεωρία αυτή επεξεργάστηκαν σύγχρονοι μελετητές, όπως ο Νίκολας Γκεοργκόσκου - Ρέγκιν, και αποτελεί μια επαναστάση στην οικονομική επιστήμη. Με δυο λόγια, κάθε διαδικασία μετασχηματισμοῦ απορροφά φυσικούς πόρους και ενέργεια και δημιουργεί τα προϊόντα και τα λύματα. Η εισαγωγή του παράγοντα της ενέργειας στη διαδικασία της παραγωγής δημιουργεί αλυσιδωτές αντιδράσεις. Η θεωρία του Ηράκλειτου ότι η πορεία των πραγμάτων είναι μονοδρομική, ότι η μεταβολή είναι μη αντιστρεπτή, υποδηλώνει στο παράδειγμα της φλόγας του κεριού, δηλαδή στην ενέργεια που χάνεται κατά την παραγωγή της διαδικασίας μετατρεπόμενη σε θερμότητα.

Εκτός από τον Ηράκλειτο, που πιστεύει ότι η «εκπύρωση» δεν οδηγεί στον οριστικό θάνατο του σύμπαντος, ο Πλάτων και οι στωικοί δέχονται ότι ο κόσμος είναι φθαρτός, αλλά ανανεώνεται με την «παλιγγενεσία» ή «αποκατάσταση» ή «διακόσμηση».

Να λοιπόν που οι έννοιες περί εντροπίας και ανακύκλωσης, απόψεις βασικές για την οικολογία και την προστασία του πε-

ριβάλλοντος, υπάρχουν ήδη στα συγγράμματά των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων.

Είναι φυσικό, οι θεωρητικές αυτές απόψεις για τη φύση να οδηγούν στο σεβασμό της και στην αναγνώριση της επίδρασης της στον άνθρωπο. Η επίδραση αυτή, που αναπτύσσεται στο περίφημο βιβλίο του Ιπποκράτη «Περί αέρων, υδάτων και τόπων», όπου τονίζεται ότι όχι μόνο ο χαρακτήρας και η δημιουργικότητα των λαών διαμορφώνονται από τις συνθήκες του περιβάλλοντος αλλά και η ίδια η υγεία τους –οι ασθένειες που τους βασανίζουν– είναι αποτελέσματα των δεδομένων του μικροκλίματος, της διατροφής, της ποιότητας του πόσιμου νερού κλπ.

Η αναγνώριση της φύσης ως υποδειγματικού μέτρου για την κοινωνική συμπεριφορά των ανθρώπων βρίσκεται στη βάση της φιλοσοφικής, ηθικής, αισθητικής, κοινωνικής και οικονομικής θέσης των αρχαίων Ελλήνων.

Η αγάπη προς το «μέτρον» και τη λιτότητα, η αποστρέψη προς την υπερβολή και τη σπατάλη, η διάκριση των αναγκών σε αληθινές και επίπλαστες, η αποδοχή της εργασίας όχι μόνον ως πηγής μέσων επιβίωσης, αλλά και ως πηγής δημιουργίας και κοινωνικής καταξίωσης, η περιφρόνηση προς τις πολυτελείς επιδείξεις, η θεσμοθέτηση της «ύβρεως», η επιθυμία του «κατ' ἄρετην ζῆν», είναι οι εκφράσεις της βαθιάς εσωτερικής πεποίθησης ότι η φύση, με το μέτρο και την πειθαρχία της, δίνει στον άνθρωπο τον κατάλληλο κανόνα συμπεριφοράς.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η σημερινή κρίση περιβάλλοντος απογείνεται από πολλούς στην έλλειψη ηθικοπολιτικού επιπέδου ζωής, το οποίο θα μπορούσε να διχοτευτεί σε στόχους μακριά από την υπερκατανάλωση και την πολυτέλεια.

γ. Η οικονομική σκέψη των αρχαίων Ελλήνων

Κατευθυντήριος άξονας της οικονομικής σκέψης των αρχαίων Ελλήνων ήταν η φιλοσοφική τους πεποίθηση ότι προείχε η

φυσική τάξη. Κάθε απόκλιση από αυτήν αποτελούσε «ύβρις» από τη σκοπιά της ηθικής και της δικαιοσύνης και άσκοπη ενέργεια από τη σκοπιά της οικονομίας.

Άρα η ορθολογική συμπεριφορά είναι η εναρμόνιση των ανθρώπινων ενεργειών ως προς τη φύση για την επίτευξη του καλύτερου δυνατού αποτελέσματος με τη λιγότερη δυνατή σπατάλη πόρων, με στόχο την κάλυψη των αναγκών του πληθυσμού σε ικανοποιητικό επίπεδο διαβίωσης, επίπεδο αυτάρκειας αλλά ποτέ πολυτέλειας.

Βασικά οικονομικά συγγράμματα θεωρούνται ο «Οικονομικός» και «Οι Πόροι» του Ξενοφώντα και η «Κτητική κατά φύσιν» του Αριστοτέλη. Οικονομικές σκέψεις όμως διατυπώνονται και σε άλλα συγγράμματα, όπως η «Πολιτεία» και οι «Νόμοι» του Πλάτωνα.

Ο Ξενοφών, ειδικότερα, ασχολείται κυρίως με την ορθολογιστική διαχείριση των φυσικών πόρων μιας περιοχής και με τη μελέτη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους, ώστε οι άνθρωπινες ενέργειες να προσαρμόζονται πρακτικά προς το καλύτερο αποτέλεσμα της σχέσης πόρων - εδάφους - ανθρώπινης εργασίας. Με άλλα λόγια, ο Ξενοφών εισάγει την έννοια της παραγωγικότητας και της οικονομικής διαχείρισης του περιβάλλοντος. Ακόμη, ασχολείται με την παραγωγή αγαθών και το εμπόριο, τα οποία ερευνά τόσο σε επίπεδο ιδιωτικό - οικονομικό όσο και σε επίπεδο κοινωνικο-οικονομικό και δημοσιο-οικονομικό.

Ο Αριστοτέλης θεωρεί αντικείμενο της οικονομίας την παραγωγή αγαθών για άμεση χρήση και προτείνει τον αποτελεσματικό χειρισμό των πόρων και την ορθή σχέση των ανθρώπινων ενεργειών προς τη φύση, ώστε η παραγωγή να καλύπτει τις φυσικές ανάγκες το δε εμπόριο να διαθέτει τα φυσικά προϊόντα.

Και οι δύο επισημαίνουν τους κινδύνους που συνεπάγεται η υπερβολική παραγωγή αγαθών, πέρα από το επίπεδο αυτάρ-

κειας, που οδηγεί στον άσκοπο πλουτισμό και παρασύρει στον ευδαιμονισμό, την καταστροφή ανθρώπων, την κατασπατάλη πόρων, τη δημιουργία πλαστών αναγκών και τελικά τη διαστροφή του ανθρώπινου χαρακτήρα: «Ό δε χρηματιστής βιάσθ τις ἐστίν», αναφέρει ο Αριστοτέλης στα «Ηθικά Νικομάχεια». Πόσο κοντά είναι αυτές οι απόψεις στις σημερινές οικολογικές αντιλήψεις, που ζητούν να επαναφέρουν τη σχέση αναγκών - αγαθών στη σωστή της βάση, ώστε ο φυσικός πόρος «άνθρωπος» να απαλλαγεί από τις ψυχικές διαταραχές που του δημιουργούνται οι πλαστές ανάγκες και η απληστία!

Όπως για τον Αριστοτέλη, έτσι και για τους σύγχρονους οικολόγους η φυσική τάξη πρέπει να παραμείνει κατά το δυνατόν απαραλλήλωτη και να ενισχυθεί η αποτελεσματικότητά της από σωστές και έλλογες ανθρώπινες ενέργειες!

Η οικολογία στην καθημερινή πρακτική

α. Το έδαφος και ο άνθρωποι

Πολύ χαρακτηριστική είναι η επίδραση του εδάφους στο χαρακτήρα των ανθρώπων και την κοινωνική διάρθρωση των ομάδων.

Τα εδάφη της αρχαίας Ελλάδας, που πρέπει να είχαν πλούσια χλωρίδα και πανίδα και σημαντική δασοκάλυψη, όπως μαρτυρούν οι μύθοι (του Ηρακλή και του Λέοντα της Νεμέας), απομύλωνθηκαν πολύ γρήγορα, λόγω των συνεχών πολέμων και των εμφυλίων συγκρούσεων. Η αγροτική γη περιορίστηκε από την επέκταση των οικισμών και από τα έλη, που δημιουργήθηκαν σε αρκετές περιοχές (απόρροια της αποψίλωσης), παρόλο που υπήρχε αρκετή πρόνοια τόσο για τον εμπλουτισμό των εδαφών με λίπανση όσο και για τη διαμόρφωση κατάλληλων καλλιεργήσιμων εδαφών με την ανάμειξη ερήρας και αλμυρής γης. Υπήρχε ακόμα πρόνοια για την άρδευση και για την αποξήρανση των ελών.

Είναι αλήθεια ότι οι κάτοικοι φτωχών αγροτικών εδαφών, όπως της Αττικής και των νησιών, στράφηκαν προς άλλες δραστηριότητες, τη μεταποίηση, τη βιοτεχνία, το εμπόριο, τη ναυτιλία, πράγμα που επηρέασε όχι μόνο το χαρακτήρα τους, αλλά και την κοινωνική οργάνωση της πολιτείας τους. Αντίθετα, οι κάτοικοι πλούσιων αγροτικών εδαφών, όπως οι Σπαρτιάτες και οι Θεσσαλοί, παρέμειναν δεμένοι με τη γη τους, υιοθετώντας διαφορετική μορφή διακυβέρνησης.

Όσον αφορά την επίδραση του κλίματος ειδικότερα στη διαμόρφωση του ανθρώπινου χαρακτήρα, είναι ενδεικτικό ο ύμνος του Σοφοκλή προς το αθηναϊκό κλίμα, διατυπωμένος στον «Οιδίποδα επί Κολωνώ».

β. Χωροταξία - πολεοδομία - οικισμοί

Χαρακτηριστικό του σεβασμού των αρχαίων Ελλήνων προς το περιβάλλον και το γεγονός ότι στη χωροθέτηση των οικισμών τους, κύριο μέλημα έθεταν την επιλογή υγιεινής τοποθεσίας, δεύτερο την επιλογή σخرής τοποθεσίας και τρίτο την επιλογή πλούσιας τοποθεσίας.

Όσο για τους οικισμούς, φρόντιζαν να οριοθετούν τις χρήσεις γης κατά τομείς ώστε να γίνεται σωστή πολεοδομική εξυπηρέτηση. Υπήρχαν τα τείχη της πόλης και οι στρατώνες, οι ναοί και τα ιερά, οι αγορές και τα δημόσια κτήρια, οι κατοικίες και τα εργαστήρια, οι κρήνες και τα άλσπ.

Από τα κτήρια, τα μεν δημόσια ήταν επιβλητικά και λιθόκτιστα, αλλά μέσα στο πνεύμα του «μέτρου», της ισορροπίας και της σωστής χρήσης υλικών, τα δε ιδιωτικά, κυρίως κατοικίες και μικρά εργαστήρια, ήταν απλά και απέρριπτα, με προσπάθεια προσαρμογής στο περιβάλλον. Τα σπίτια, κτισμένα με μικρές αποκλίσεις πάνω σε τυπική κάτοψη, είχαν την είσοδο που οδηγούσε από το δρόμο στην κεντρική αυλή, γύρω από την οποία δημιουργούνταν ημιαπαιθριος χώρος, σαν στοά,

στην οποία έβλεπαν τα δωμάτια.

Οι δρόμοι δεν ήταν πλακόστρωτοι παρά μόνον οι κύριοι δρόμοι, εφέου και η σκόνη το καλοκαίρι και η λάσπη το χειμώνα, που αποτελούσαν μεγάλο πρόβλημα.

γ. Νομοθετική πρόνοια για το περιβάλλον

Σώζονται αρκετές πληροφορίες για τη θέπιση μέτρων προστασίας του περιβάλλοντος.

Υπήρχε πρόνοια π.χ. για την απαγόρευση κοπής περισσότερων από 2 δέντρων ελιάς το χρόνο από κάθε ιδιοκτήτη.

Ο Σόλων είχε καθιερώσει αμοιβή 5 δρχ. για τη θάψωση αρσενικού λύκου, αλλά μόνο 1 δρχ. για κάθε νεαρή λύκαινα, πράγμα που δείχνει ότι στόχος ήταν η μείωση αλλά όχι και η εξόντωση του είδους.

Και για την αντιμετώπιση της ρύπανσης των πόλεων υπήρχαν νομοθετικά μέτρα, π.χ. η μεταφορά των σκουπιδιών και της κόπρου έπρεπε να γίνεται σε μεγάλη απόσταση⁵.

Για τον έλεγχο των κρηνών υπήρχε στην αρχαία Αθήνα «αιρετός» και όχι «κληρωτός» αρμόδιος.

Ο Πεισίστρατος γέμισε την Αθήνα με κρήνες και καταவிστήρες, απαγόρευσε όμως τις δεξαμενές (πίσινες), για τον κίνδυνο των μολύνσεων και της σπατάλης νερού.

Για την προστασία του περιβάλλοντος της πόλης, τα τυροκομεία και τα θυροδεψεία, που προκαλούσαν δυσάρεστες οσμές, ήταν υποχρεωτικό να εγκατασταθούν έξω από την πόλη, όπως και τα νεκροταφεία. Τα εργαστήρια ήταν εγκαταστημένα κατά μοιραίες ομάδες και δεδομένου του μικρού μεγέθους των, με μέσο όρο απασχολουμένων τα 10 άτομα, δεν φαίνεται να ενοχλούσαν ιδιαίτερα το περιβάλλον. Προστατευτικά μέτρα λαμβάνονταν και σε άλλα μέρη της Ελλάδας.

Στο Λαύριο π.χ. τοποθετούσαν τα καμίνια για το λιώσιμο των μετάλλων στα Ν.Α. των οικισμών, επειδή οι επικρατούντες

στην περιοχή άνεμοι είναι Β. και Β.Δ.

Στη Θήβα υπήρχε το αξίωμα της «τελεαρχίας», δηλαδή της φροντίδας να μη σκορπίζονται στους δρόμους της πόλης απόβλητα και νερά ρευμάτων.

Πολλές πόλεις είχαν απαγορεύσει την εκτροφή κατσικών, εξαιτίας των καταστροφών που προκαλούσαν στις καλλιέργειες και το πράσινο γενικά.

δ. Δημόσια υγεία

Η υγεία στην αρχαία Ελλάδα θεωρούνταν ύψιστο αγαθό και κάθε ηλικία του ανθρώπου είχε αφιερωθεί σε κάποιο θεό-προστάτη.

Ο χαρακτηρισμός της Υγείας, από τον Ιπποκράτη, ως αρμονία ψυχής και σώματος προς το σύμπαν, πλησιάζει πολύ το σύγχρονο ορισμό, όπως έχει γίνει παραδεκτός στη συνδιάσκηση της Π.Ο.Υ. στην 'Άλμα - Άτα'⁶.

Μέτρα για την υγιεινή του περιβάλλοντος υπήρχαν πολλά, τόσο για την αποθήραση των ελών όσο και για την ύδρευση και αποχέτευση των οικισμών. Επίσης, παρά την έλλειψη επαρκών ποσοτήτων νερού, υπήρχε ιδιαίτερη πρόνοια για τη σωματική καθαριότητα και η Αθήνα κατά τον Ε΄ αιώνα είχε 40 και πλέον δημόσια λουτρά. Υπήρχαν όμως και ιδιωτικά λουτρά, είτε κρύα είτε θερμά, η δε «πέλεκος», το ατομικό λουτρό, είναι γνωστό από την εποχή του Ομήρου.

Γενικευμένα ήταν και τα θαλάσσια λουτρά και τα λουτρά σε ποτάμια.

Ως καθαριστικά μέσα χρησιμοποιούνταν η κιμωλία, το ανθρακικό νάτριο και το διάλυμα ποτάσας είτε από αλισίβα είτε από ειδική άργιλο, το «χαλεστραίων»⁷.

Για την προστασία της δημόσιας υγείας φαίνεται ότι σε πολλές πόλεις υπήρχαν δημόσιοι γιατροί και οι πολιτεία παρείχε δωρεάν περίθαλψη στους απόρους, έχοντας επιβάλει για το σκοπό αυτό ειδικό κεφαλικό φόρο, το «ιατρικών».

Ο θεσμός όμως αυτός δεν ίσχυε στην Αθήνα, όπου ο Πλάτων απέτρεπε τη χρήση φαρμά-

κων, συνιστώντας τη χρήση φυσικοθεραπευτικών μέσων⁸.

ε. Αισθητική του περιβάλλοντος

Συνκλονιστική εντύπωση μας κάνει σήμερα η εναρμόνιση της κλίμακας των κτηρίων και του φυσικού περιβάλλοντος κατά την αρχαιότητα.

Όχι μόνο τα μεγάλα δημόσια κτήρια μα και τα μικρά έργα και τα ιδιωτικά ακόμη σπίτια και τα εργαστήρια θεωρούνταν αυτονόητο ότι έπρεπε να υποτάσσονται στην κλίμακα του χώρου, να εντάσσονται στην αισθητική διαμόρφωση του περιγύριου, να υποκρίνονται στις επιταγές του μέτρου και της ισορροπίας. Με άλλα λόγια, να συντελούν στην υλοποίηση ενιαίου αισθητικού αποτελέσματος.

Η αίσθηση του «μέτρου» δεν είναι μόνο θέμα αισθητικής, αλλά και κανόνας ηθικής και πολιτικής συμπεριφοράς. Η ίδια αίσθηση του «μέτρου», οι ίδιες αισθητικές και ηθικές αξίες διέπουν τη δημιουργία των καθημερινών αντικειμένων, των ρούχων και των επίπλων, αλλά και την καθημερινή συμπεριφορά των πολιτών, σε όλη την κλασική εποχή.

Ας θυμηθούμε τον «Επιτάσιο» του Περικλέους, όπως τον μεταφέρει ο Θουκυδίδης, όπου οι φράσεις «...φιλοκαλούμεν μετ' εύτελειας...» και «...ού δι' ὀργῆς τὸν πέλας... οὐδ' ἀζημίους μὲν, λυπηρὰς δὲ τῆ ὄψει ἀχθηδόνας προστιθέμενοι» αποτελούν το καλύτερο μήνυμα για την εποχή μας⁹.

Επίλογος

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι οι βασικές αρχές της οικολογίας έχουν τις ρίζες τους στη σκέψη και στη ζωή των αρχαίων Ελλήνων.

Η αίσθηση του «μέτρου», τόσο στον ίδιο το σεβασμό προς τη φύση όσο και στις ανθρωπίνες επιδιώξεις, είναι ο χρυσός κανόνας και οδηγός.

Η επιδίωξη της αυτάρκειας, ο έλλογος περιορισμός, το ξεκαθάρισμα των αναγκών σε φυσικές και πλάστες, η δημιουργική εργασία, η αισθητική του περι-

βάλλοντος, η πρόσχαρη συμπεριφορά προς τους συνανθρώπους μπορούν και πρέπει να γίνουν οι στόχοι μας, για να πετύχουμε μια ποιότητα ζωής και βέβαια τις συνθήκες επιβίωσης του πλανήτη Γη στο μέλλον.

Σημειώσεις

1. Αθ. Κανελλόπουλος, Οικολογία και Οικονομική του Περιβάλλοντος, σ. 138.
2. Διονύσης Λαέρτιος, VII, 136.
3. Ξενοφάνης, Παρμενίδης, Αναγόραρος, Ευκλείδης, Διογένης ο Απολλωνιάτης.
4. Αναξίμανδρος, Πορμενίδης, Λεκιππος, Αναγόραρος, Εμπεδοκλής, Πρωταγόρας.
5. Σε απόσταση μεγαλύτερη των 10 σταδίων από τα τείχη της Αθήνας.
6. «Σύγχρονη σκέψη», τεύχος 33.
7. «Αρχαιολογία», τεύχος 31.
8. Πλάτων, Τιμαίος, XLI, 89B.
9. Σε ελεύθερη μετάφραση: «Αγαπάμε το ωραίο με απλό μέσο... και «δεν αντιμετωπίζουμε με οργή τον απέναντί μας... ούτε τον φορτώνουμε με την κατηγορία μας, που δεν τον ζημιώνει μὲν, του προκαλεί όμως λύπη».

Βιβλιογραφία

1. Αθ. Κανελλόπουλος, Οικολογία και Οικονομική του Περιβάλλοντος, Αθήνα 1985. Εκδόσεις Καραμπελιούπολιος.
2. A. J. Toynbee, Mankind and Mother Earth: narrative history of the World, Oxford University Press, N.Y. 1976.
3. J. Dubos, Man, Medicine and Environment, Praeger, N.Y. 1968.
4. E.S. Hyams, Soil and Civilization. From the Series The Past in the Present, Thames and Hudson, London 1952.
5. A.M. Snodgrass, An archaeology of Greece: The Present State and Future Scope of the Discipline, University of California Press, Berkeley 1987.
6. R. Catalano, Health Behavior and Community: An Ecological perspective. From the Series Pergamon General Psychology, Vol. 76, N.Y. Pergamon Press, 1979.
7. G. Rosen, A History of Public Health. From the Series M.D. Monographs on Medical History, Vol. 1, M. D. Publications, N.Y. 1958.
8. L.R. Dice, Man's Nature and Nature's Man. The Ecology of Human Communities, University of Michigan Press, Ann Arbor 1955.
9. W. Durant, The Life of Greece. From the Series The Story of Civilization, Vol. 2, Simon and Schuster, N.Y. 1939.

Environment and Antiquity

I. Vallera - M. Korma

The basic principles of Ecology originate from the thought and life of ancient Greeks.

The governing rule of moderation in the attitude of respect towards nature as well as in every human pursuit is the optimum law and guide.

The pursuit of self-sufficiency, the rational reduction, the division of needs in necessary and superfluous ones, the creative work and the aesthetic of the environment must become our goals if we want to claim a high quality of life and to safeguard the existence of planet Earth in the future.